

Selets bruk

Bruket är framför allt förknippat med friherre Samuel Gustaf Hermelin, född den 4 april 1744 och död den 4 mars 1820.

Hermelin ruinerades på de norrbottniska bruksaffärerna. Desamma gjorde Meldercreutz på Meldersteins bruk och bröderna Momma på Kengis bruk.

Hermelin blev antagen som auskultant vid Bergskollegium redan som 16 åring. Vid 26 års

ålder blev han bergmästare och 1774 e o assessor. 1781 utnämndes han till bergsråd. Efter detta åkte han utomlands för att vidareutbilda sig. Han åkte ner till kontinenten där han studerade den belgiska och tyska gruvindustrin. Därefter åkte han över till Nordamerika för att bland annat studera om man kunde sälja järn till USA. På hemvägen åkte han över England för att studera deras bergsbruk och järnindustri. Innan utlandsresan hade Hermelins hustru Maria Elisabeth Sandels avlidit. Efter den tre år långa utlandsresan gifte han sig med Hedvig Augusta af Söderling, dotter till kommerserådet af Söderling. Det förbättrade hans ekonomiska situation väsentligt.

Vid arbetet att kartlägga de svenska malmfyndigheterna kom han att uppmärksamma de malmfyndigheter som fanns i malmfälten. Han började sin verksamhet i Norrbotten med att 1797 köpa Hedenfors sågverk, där han planerade för en masugn och en stångjärnshammare. Vattenföringen var dock för dålig varför han sökte sig ner till Aleån och hemmanet Selet, som han köpte. En masugn stod färdig 1799. Malmen planerade han hämta från gruvorna i Malmberget. Dessa inmutningar ägdes dock av Meldersteins bruk med dess ägare Jean Bedoire. Hermelin köpte då helt enkelt Melderstein och dess gruvrättigheter, för 84 000 riksdaler år 1799. Bruket hade Bedoire 13 år tidigare köpt för 15 000 riksdaler. Även om en del investeringar hade gjorts, var det nog en bra affär.

Köpet kunde göras efter att svärfadern, af Söderling, avlidit 1798. Det stora godset Gripenberg ärvdes av Hermelins barn, med fadern som förvaltare av den stora förmögenheten. Det var då Hermelin yttrade ” *Jag har fått några tunnor guld att använda i Lappmarken*”. Hermelin anskaffade kunnig arbetskraft söderifrån. För att härbärgera alla startade han ett stort antal nybyggen runt om i den norrbottniska ödemarken. Alla dessa etableringar kostade

en massa pengar. En av de smeder som han värvade var Nils Flodström som omkring 1801 flyttade upp till Selet med sin familj, från Nyhammars bruk i Ramsbergs socken.

1807 hade Hermelin fått igång 3 härdar och 2 hamrar i Selet. Han hade även satt igång med smide i Törefors år 1804 samt i Svartlå år 1805. Den i Svartlå nedlades dock redan efter tre år och den i Törefors efter fyra år. På grund av svårigheter med transporten av malmen från Gällivare kom han att köpa malm från de mellansvenska gruvorna och frakta den med båt till Luleå och därifrån med häst till Selet. De första åren drabbades hans verksamhet av eldsvådor, olyckor, översvämningar samt av att ett av honom ägt fartyg, lastat med förnödenheter, förläste i en svår storm på väg till Luleå. Det var dock de dåliga konjunkturen under Napoleonkrigens avspärrning samt Sveriges krig mot Ryssland 1808-1809 som knäckte Hermelins ekonomi. Svårigheterna började torna upp sig, redan år 1800 förstod han vartåt det lutade. Han skriver i brev: ”*Jag har gjort illa, som ingått i hela WB:s (Västerbottens) enterprise*”. Han tvingades börja låna för att klara den dagliga driften. Han sålde sin fastighet vid Kornhamnstorg i Stockholm och intecknade sina anläggningar så mycket det gick.

Hans svåger i första giftet, generalmajoren och friherren, senare greven, Johan August Sandels gifte sig 1809 med Hermelins 23-åriga dotter, Ulrika Elisabeth. Den nästan dubbelt så gamla, före detta svåger men nu måg, krävde att få sin nyblivna hustrus arvslott, efter af Söderling. 1812 tvingades Hermelin underteckna sin konkursansökan och avstå Selets bruk till Sandels, som annars hotade med anmälan om förskingring av arvet efter af Söderling. Hermelin avled i mars 1820 i Stockholm, enligt anteckningar av Vetenskapsakademien utan bekymmer över sin olycka med en förvisning att han uträttat goda och nyttiga saker i Norrbotten.

Sandels sålde alla de egendomar som han blivit ägare till, såväl Selets som **Alters** bruk. Först sålde han hälften av egendomarna till generalintendenten Gustaf Fredrik Klingstedt sedan den andra hälften. Klingstedt sålde sedan, med översten och friherren Carl Otto Mörner som mellanhand, anläggningarna till Karl XIV Johan år 1818. De flesta av egendomarna kom därför att ägas av ”Hans Majestät Konungen” som det ofta står i husförhörslängder.

Selets bruk förvärvades av Gällivare aktiebolag under **1860-talet** som bedrev verksamhet fram till 1869. Masugnen hade varit i drift mellan 1800-1879, med ett längre uppehåll 1860-1875. Under 1891 upplöstes Gällivare AB. Året efter köpte brukspatronen Egon von Garrelt Selet, som 1901 övergick till två av borgenärerna till den konkursmassa efter Garrelt, vice konsuln Robert Asplund och grosshandlaren **Carl Brandfors**, vilka var verksamma i Luleå. Dessa sålde vidare till possessionaten (egendomsägaren) Efraim Winroth, som ägde Selet i tre år. Av den senares konkursmassa såldes Selet vid en exekutiv auktion 1905 till svågerna, grannarna och hemmansägarna i Sjulsmark, Algot Olofsson och Oskar Nilsson. Dessa styckade upp hemmanen i mindre enheter som de sålde. En del av stamhemmanet, nr 2 med själva

bruksplatsen, köptes 1928 av hemmansägaren Axel Gotthard Flodström, en ättling till den tidigare nämnda hammarsmeden Nils Flodström. Selet blev naturreservat 1979.

Sedan 1896 är bruksverksamheten fullständigt ödelagd. Mellan 1800-1879 var masugnen i bruk under 46 år varvid man producerade 14 186,7 ton tackjärn, det vill säga 308 ton per arbetsår. Mellan 1834-1896 tillverkades 10 198,1 ton stång- och ämnesjärn. Mellan 1871-1896 tillverkades 1 969,8 ton smältstycken, och slutligen mellan 1817-1895 tillverkades 500,1 ton manufaktur.

Under Hermelins tid var den privilegierade årliga stångjärnstillverkningen 1 040 skeppund. Han erhöll 1799 rätt att överföra en från Fredriksfors bruk i Småland köpt härd till Selet. Dessutom flyttade han 300 skeppund årligt smide från Melderstein till Selet. Året efter flyttade han 100 skeppund samt en härd från Prästhytte bergsmanshammare till Selet. 1806 erhöll han rätt att till Selet flytta 900 skeppund stångjärnssmide som var privilegierat för **Alters** bruk. 1800 fick han tillstånd att vid dammen anlägga ett manufakturverk med en knipp- och två spikhamrar (bara en byggdes) med en hjulstock samt en **ässja**, vid vilket skulle förädlas 50 skeppund av stångjärnet. Verksamheten skulle baseras på egna malmtillgångar, men det visade sig snart nödvändigt att komplettera med malm från de mellansvenska gruvorna. Likaså fick man inköpa tackjärn från södra Sverige.

1843 anges i en förteckning över Hans Maj:t Konungens egendomar i Norrbotten att privilegierna för Selets bruk var en stångjärnshammare med två härdar och 600 skeppund smide, och 6 skeppunds hammarskatt. Dessutom en knipp- och en spikhammare. För smedjans behov fanns en slaggstamp, ett slipverk samt ett större kolhus, alla i gott stånd. Vid bruket fanns även en masugn som 1842 försetts med en ny blåsmaskin enligt Widholms metod. Till masugnen fanns ett större kolhus, en tackjärnsbod, ett större magasin för malm, ett bokarverk samt tre rostgropar.

Byggnaderna vid bruket bestod av en större karaktärsbyggnad i två våningar. Den hade sju rum på nedre planet och sex rum på övre planet, förutom vindsrum. Det fanns även tre byggnader för mästare och arbetare, liksom en verkstadsbyggnad som dessutom härbärgerade brukets eldvaktare. Ett brygghus med en kammare för geschwornerns laboratorium fanns även. Där fanns även ett magasin med två avdelningar, nödiga ladugårdar, ett redskapslider, en fodervägningslada, en tröskloge samt en klensmedja.

Invid bruket fanns en husbehovssåg med två ramar samt en tullmjölkvarn med två par stenar, för vilken ingen ränta utgick, eftersom den låg på säteriets ägor. Bruket ägde även 1/5 i den skvaltkvarn som Avans byamän hade i ån, norr om bruket. Bruket ägde även två magasin i Avan, vid Luleälven, varav det ena i två våningar ("tvenne bottnar") och det andra i tre våningar. I Avan fanns även en järnbod och en lastbrygga. Vid Gäddviks lastageplats hade Selets bruk ett magasin i två våningar. Bruket ägde även flera hemman såväl i Neder- som Överluleå socknar.

I förteckningen anges även att malmen transporterades de 21 ¼ milen, från gruvan ner till Selet, av samer med renar från Gällivare till Edefors upplagsställe, en sträcka av 12 ¼ mil. Därifrån forslades malmen vintertid med hästar de kvarstående 9 milen till Selet. Sommartid forslades malmen 7 mil till Laforsen, i närheten av Hedensfors, samt därefter förbi Bodenforsarna till Råbäcken och därifrån sjöledes till Avan. Resterande mil till Selet skedde transporten med hästkärror. Men bruket försörjdes även av bönder som forade malmen direkt från Gällivare till Selet, att döma av beskrivningen; ”äfven directe ifrån Gellivare till Selet, då skjutsen, som werkställes af almogen efter beting, kostar 3 eller 3 1/3 RD Banco Skeppundet; kostnader för malmens brytning uppgår till 8 skilling per Skeppund.”

Kungen ägde 36 utmål i malmfälten, vilka vart och ett ansågs ”vore tillräckeligt för en stor Bergslag, och hvaräst jernhalten varierar emellan 60 och 70 procent.” Kostnaden för tillverkning av tackjärn vid Selets bruk uppgick till omkring 8 riksdaler 12 skilling per skeppund och tillverkningskostnaden för stångjärn till 13 riksdaler per skeppund.

Stångjärns., knipp- och spikhammarbyggnaden uppfördes möjligtvis efter det att Nils Flodström och andra smeder flyttat dit. I kravet för att bli mästare ingick att kunna tillverka en hammare. Den anges ha stått klar 1803 samt återuppförd 1806, efter en vålded. I 1860 års värderingsinstrument var den inredd med 2 stångjärnshårdar, två skorstenar samt en dubbel hård för manufaktursmide, med en skorsten. På en och samma hjulstock fanns två hammare. Bakom smedjan mot ån fanns ett hjulhus av timmer. Smedjan förnyades och moderniserades 1875. Den bestod fyra år därefter av två Lancashirehårdar, två Franche Comtéhårdar, en smälthammare, tre räckhamrar, en manufakturässja, en knipphammare och två spikhamrar, varav de tre senare på samma hjulstock.

Masugnsbyggnaden som var uppförd 1799 beskrevs 1860 vara uppförd av tuktad gråsten samt försedd med erforderliga ankarjärn. Den hade ett formbröst och ett utslagsbröst. På östra sidan fanns en rådstuga och på norra sidan ett hus för krossverket. Bägge byggda av resvirke och bräder, från det egna sågverket. På masugnens baksida, mot ån, fanns två hjulhus av timmer. Det norra för krossverket och den södra för blåsmaskinen, som efter 1842 var av Anders Widholms modell. Tidigare blåsbälgar hade varit konstruerade med ”Baljorna på gamle wiset med conisk afspetsning.” 1852 byggdes en gasrostugn i ett åttakantigt hus, vilket ersatte de tre gamla rostgroparna.

Selets bruk idag

Av bruket återstår idag endast ett fåtal spår av det forna järnbruket. Tydligast är ruinen av den gamla masugnen, husgrunder och slaggrester runt om i området. Den forna dammen är numera återuppbyggd och i funktion.

I ån intill masugnen finns fortfarande kvar sidokanaler för drivhjulen till brukets olika smedjefunktioner.

